

Теоретичні основи застосування ігор на уроках природознавства

Автор: Гречанюк Людмила Василівна

1.1 Історія дослідження проблеми

Я.А. Коменський зазначив, що освіта повинна збуджувати «інтерес до знання і полювання до вчення». Збуджувати інтерес до навчання можна різними способами. Один з них, як вважав, А.Я. Коменський, яскравість книг для дітей, жвавість мови. Ці ідеї він виклав в книжці для дітей «Світ чуттєвих речей в картинках». Книга дійсно зроблена з урахуванням цікавості її для дітей [7, 32].

В навчальних планах державних шкіл з'явився навчальний предмет «природознавство». Для початкового етапу навчання природознавству в 1876 р. Зуєв В.Ф. підготував підручник «Зображення природної історії». Методичний посібник до підручника розроблений не був, але автор в передмові до нього дав поради учителям. Також не було вказівок на використання ігор. Аналізуючи тексти підручника можна зазначити, що вони написані живою, барвистою мовою. Отже, В.Ф. Зуєв, не вводячи термін «цікавість» розумів і практично застосував її при написанні підручника. Підручник і ідеї В.Ф. Зуєва використовувалися в навчанні і на початку XIX ст. Але в середині XIX ст. змінюється реакція в політиці. Прогресивні ідеї В.Ф. Зуєва викоринили з навчального процесу. Матеріали у підручниках по природознавству для цього періоду містили нескінченні описи рослин і тварин, тому учні заучували напам'ять ці описи. Таким чином, в середині XIX ст. цікавості і ігор зокрема в навчанні не було. [6,12]. Такий підхід до навчання не задовольняв передових педагогів.

Великий інтерес представляють ідеї К.Д. Ушинського. Він вважав природознавство навчальним предметом, який зацікавлює дитину, збуджує її інтерес до навчання. Він закликав забезпечувати безпосереднє спілкування учня з природою, широко застосовувати наочність на уроках. «Предмет, який стоїть перед очима учня або яскравими рисами вкарбувався в його пам'ять сам ставить питання дитині», тобто викликає інтерес до себе».

На той час найважливішими способами формування інтересу до навчання були застосування в навчальному процесі наочності, прийому порівняння, дослідницького підходу до формування знань. Питання про природознавчі ігри спеціально не ставилося.

У післяреволюційний період проблемами використання гри зацікавилась Н.К. Крупська. Вона помітила, що «школа відводить занадто мало місця грі, відразу нав'язуючи дитині підхід до будь-якої діяльності методами дорослої людини. Вона недооцінює організаційну роль гри. Перехід від гри до серйозних занять занадто різкий, між вільною грою і регламентованими шкільними заняттями виходить нічим не заповнений розрив. Тут потрібні перехідні форми». Такими і виступають дидактичні ігри і інші цікаві матеріали. Ця своєрідна форма навчальної діяльності з'являється вже в дошкільному віці [9, 65].

Послідовником Н.К. Крупської був А.С. Макаренко. На його думку, гра - це важливий виховний чинник у процесі становлення особистості. Гра - не лише забава, веселе проведення часу. Вона завжди вимагає діяльності дитини, а тому є своєрідною підготовкою до праці, школою, що виробляє навички спілкування, винахідливість, витримку, кмітливість. Ігри тільки здаються чимось необов'язковим в житті майбутнього громадянина, насправді ж вимагають максимальної енергії, розуму, самостійності, стаючи іноді достовірно напруженою працею, що веде через зусилля до задоволення. «Гра має важливе значення в житті дитини, - писав А.С. Макаренко. - Яка дитина в грі, такою багато в чому буде і в роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається передусім в грі» [10,108].

Виходячи із слів великого педагога, можна зробити висновок про те, що гра для дитини потрібна і в той же час гра - є дуже близька і звична для дитини діяльність, в якій малюк відчуває себе комфортно і розкуто.

Наші сучасники оцінили унікальні можливості гри в ролі активного учасника як навчально-виховного процесу. Ш.А. Амонашвілі визначає «виняткова роль гри є посиленням пізнавального інтересу дітей,

полегшенням складного процесу навчання, прискоренням розвитку».[1,32]

Гра молодшого школяра заздалегідь «приречена» на успіх, оскільки практично усі діти не дуже добре розуміють, що означає вчитися, готові добре грати в школу і учнів.

Башаєвою Т.В. було проведено цікаве дослідження і розроблено ігрову систему сенсорного навчання (ІССН).

У навчальній системі Т.В. Башаєвої пропонуються зразки сенсорних еталонів різних властивостей (форми, кольори, величини та ін.), які дитина може освоїти в ігрових заняттях. [13, 89].

Для розвитку кожного виду сприйняття розроблена система ігор, які поступово ускладнюються.

Завдяки ігровій системі дозволяється в доступній і цікавій формі розвивати провідний пізнавальний процес у молодших школярів.

Отже, в ході свого становлення і розвитку гра пройшла своєрідну еволюцію. Виникнувши з необхідності зацікавленості в навчанні, вона притягнула увагу психологів, дидактів, методистів. До теперішнього часу розкрита її значущість в навчанні. Розроблена велика кількість навчальних ігор. В методиці природознавства їм приділена достатня увага, але вони недостатньо систематизовані. Зміна пріоритетів цілей освіти потребувала розробки нових ігор, оновлених підходів їх застосування в навчальному процесі.

1.2 Гра як форма організаційної діяльності учнів

Що ж таке гра? За визначенням педагогічної енциклопедії, гра - «це один з видів діяльності людини». Це визначення безперечно і загальноприйняте. Проте в педагогіці і методиках має місце різне тлумачення гри як методу навчання (Н.Ф. Виноградова) або як форми навчання (Г.Н. Аквілева, З.А. Клепініна). Ми дотримуємося останньої думки. Насправді, джерелом знання є не сама по собі гра, а та діяльність дитини, яка характеризує гру. Наприклад, діти грають в школу. Вони в грі моделюють те, що спостерігали, переживали в справжньому шкільному житті. Тут методом і являється моделювання, яке застосоване у формі гри [5, 41].

Ігри, вживані на уроках природознавства, багатогранні і різноманітні. Це вимагає їх класифікації. Можна виділити п'ять основних груп:

- 1) настільні ігри
- 2) дидактичні ігри
- 3) рухливі ігри
- 4) ділові ігри
- 5) інтелектуальні ігри

1. Настільні ігри: ребуси, кросворди, чайнворди і так далі. Особливість настільної гри - наявність ігрового правила, в якому внутрішньо знаходиться ігрове завдання. Рішення ігрової задачі робить гру такою, що прагне до певного результату. Найважливішою рисою настільної гри є цікавість, тому діти із задоволенням беруть в них участь. Настільна гра розвиває увагу, кмітливість і спостережливість. У них присутній елемент змагання (хто швидший, хто більше назве, хто правильніше і так далі). В результаті діти вчать швидко і логічно міркувати. В процесі гри школярі отримують знання, відчуваючи при цьому задоволення. Настільна гра - один із засобів розвитку здібностей учнів, розширення їх кругозору. Настільні ігри проводять як індивідуально, так і в ході групової, колективної роботи. Вони дають можливість диференційовано підійти до оцінки знань і здібностей учнів. Як матеріал для настільних ігор використовують щільний папір, картон, ілюстрації, дитячі кубики і так далі. В багатьох школах настільні ігри виготовляють на уроках праці, заняттях гуртка. Кросворди і ребуси, як різновид настільних ігор,

можуть бути виконані на шкільній дошці, листі ватману або на окремих картках, що служать роздатковим матеріалом. Їх можна використовувати на інтегрованих уроках, узагальнювальних, перевірки знань. Ці ігрові моменти можуть бути як одним з етапів уроку (наприклад, перевірки домашнього завдання та ін.), так і сполучною ланкою, своєрідним способом переведення уваги з одного виду діяльності на іншій. Тематика різна.

а) Кросворд. (додаток 1)

Робиться такий підбір слів, що при їх перетині можна було прочитати слово іншого значення [8, 80].

I. Завдання: Розглянь малюнки. Які дерева і кущі зображено на малюнках? Впиши їх назви відповідно до цифр

б) Ребус - це гра, в якій зашифровані слова, фраза або цілі висловлювання. Щоб скласти і прочитати ребус, треба знати певні правила. Учити дітей розгадувати ребус потрібно від простого до складного, пояснюючи правила розгадування (додаток 2).

1. Дидактичні ігри природознавчого змісту. (додаток 3)

Важливим засобом активізації пізнавальної діяльності молодших школярів, розвитку їх самостійності і мислення являються дидактичні ігри. Ці ігри проводяться під час прогулянок, екскурсій і на уроці для узагальнення знань про конкретні об'єкти і явища природи, формування конкретних елементарних понять про природу.

Проведення дидактичної гри має деякі особливості. Передусім це стосується темпу гри. Уповільнений або надмірно швидкий темп знижує інтерес до гри, швидко стомлює дітей.

а) Словесна дидактична гра, що супроводжується подачею м'яча від учителя до дитини, дуже подобається дітям. Учитель, кидаючи м'яч, ставить питання, у дитини має бути готова відповідь на поставлене питання. Вона має бути короткою, що прискорює темп, скорочує очікування дітей, що бажають взяти участь в грі.

Напружена розумова діяльність, довільність уваги швидко стомлюють дітей. Тому тривалість словесних дидактичних ігор має бути 8-10 хвилин, але і в цей час потрібні паузи, які знімають у дітей розумову напругу.

Починати проводити ігри краще з невеликої групи дітей. У міру засвоєння змісту і правил гри кількість гравців збільшується.

При проведенні словесних ігор діти стоять півколом, учитель навпроти них. Перед проведенням гри учитель пояснює правила: відповідає той, кому кинутий м'яч, треба відповісти і одночасно кинути м'яч назад, не можна упускати і затримувати м'яч.

б) Топографічний диктант. Під диктування учителя учні в зошиті, а одні з них на класній дошці викреслюють план шляху (текст складає учитель, використовуючи вивчені умовні знаки плану).

в) Топографічний лист. За завданням учителя учні записують складений ними спільно текст, в якому характеризують різні ділянки навколишньої місцевості, і замість об'єктів (болото, яр і так далі) у відповідних місцях листа малюють умовні топографічні знаки.

г) Визначення природних зон по ілюстраціях. За завданням учителя учні підбирають ілюстрації, листівки по природних зонах, коротко характеризують рослинний і тваринний світ.

Опис читають на уроці і визначають, яка це природна зона.

III. Рухливі ігри. (додаток 4)

Сучасна практика навчання і виховання дітей молодшого шкільного віку має в розпорядженні досить різноманітний ігровий матеріал, що заповнює дозвілля дітей і спрямований на переключення дитини від

одного виду діяльності до іншого. Проте учителі відчують нестачу методичного матеріалу по рухливих іграх. Проведення рухливих мовних ігор не вимагає спеціальної підготовки. Їх можна проводити як в закритому приміщенні, так і на відкритому майданчику.

а) Перед розучуванням гри педагог зачитує дітям вірш, пояснює значення деяких слів. Ігри не вимагають складного оформлення. Можна використовувати лише деталі костюмів.

б) Сюжетна гра. Учні виконують певні ролі, програють певний сценарій, діалог. Наприклад, діалог від імені тварин і рослин. Такі діалоги можна легко знайти в книгах В. Біанки, Е. Чарушина. Сюжетна гра не займає багато часу, діти з цікавістю і увагою стежать і беруть участь в ній. Форма гри може бути масовою. Наприклад, при вивченні теми «корисні» копалини, учні виступають в ролі геологів, які подорожують по рідному краю і відкривають різні корисні копалини. Треба назвати їх властивості, застосування, умовний знак, показати на карті родовище цієї корисної копалини [11,27].

в) Можна використовувати ігри екологічного характеру, коли діти виступають в ролі екологів, директорів підприємств, вирішуючих екологічні проблеми.

Такі ігри сприяють поглибленню, закріпленню навчального матеріалу, дозволяють встановити взаємозв'язки в природі. Активізація учнів досягається цікавим сюжетом гри, особистою участю дітей.

IV. Ділові ігри.

Часто в урок природознавства вводять ділову гру. Прикладом таких являються ігри-подорожі. Вони, як і сюжетні ігри, сприяють поглибленню, закріпленню учбового матеріалу, дозволяють встановлювати взаємозв'язки в природі. Активізація учнів так само досягається цікавим сюжетом гри, особистою участю дітей, їх усними повідомленнями, переживаннями.

Наприклад, при вивченні і знайомстві з великими річками учневі можна запропонувати такі ситуації: 1) Один з вас капітан, інший - штурман. Потрібно вибрати маршрут плавання по Дніпру, поставити мету експедиції, розповісти про природу тих місць, де ви побували.

Уявіть, що ви під час збору грибів в лісовій смузі заблукали. Проте пам'ятаєте, що потрібно йти на північ. Компаса у вас немає, небо покрите хмарами. На шляху ви зустріли мурашник. Чи не підкаже він, як знайти напрям на північ.

Ділова гра розвиває у дітей фантазію, але фантазію реальну, засновану на отриманих знаннях, учить міркувати, порівнювати, доводити, розповідати.

V. Інтелектуальні ігри.(додаток 5)

Ще більшу активність у учнів можна спостерігати при використанні спеціальних інтелектуальних ігор, які по своєму механізму вимагають від учнів активної пізнавальної діяльності. Класичні приклади таких ігор широко відомі: шашки, шахи і так далі. До цієї категорії відносяться і так звані завдання «на кмітливість» - шаради, головоломки, що викликають великий інтерес. Інтерес визначається виключно потребою людського розуму у справі. Інтерес гри зазвичай містить в собі проблему, цим і пояснюється їх привабливість для учнів. До них можна віднести широко відомі завдання-загадки [5, 41].

Відгадування загадок молодшими школярами можна розглядати як процес творчий, а саму загадку - як творче завдання. Цілеспрямований розвиток інтелектуальних здібностей дітей до творчості пропонує знання педагогом механізмів побудови загадок, оскільки характер розумових операцій, які належить зробити учню, визначається типом побудови логічного завдання, способом шифрування загадкового предмета, явища в ній.

1.1 Значення природознавчих ігор в розвитку учнів

У теорії і практиці в навчальному процесі надається велике значення застосування ігор для організації

діяльності дітей.

Гра для дитини – одне з важливих джерел інформації про навколишній світ.

Крім того, гра, як вид діяльності, за допомогою якої дитина намагається перетворити дійсність, змінити світ, допомагає формуванню і прояву потреби дитини впливати на навколишній світ, стати суб'єктом, головним у своїй діяльності. Вирішення якогось певного завдання в грі пов'язане з розумовою напругою, з подоланням труднощів, що привчає дитину до розумової праці, одночасно розвиває логічне мислення. У грі діти вчаться спостерігати, порівнювати, класифікувати предмети за тими або іншими ознаками; тренувати пам'ять, увагу; проявляти кмітливість, винахідливість, а головне - знаходять інтерес до навчальної діяльності [4,8].

При проведенні ігор слід зазначити:

- дитина, що пройшла через ігри, підготовленіша до творчої діяльності;
- форма гри має бути доступна дітям за змістом, відповідати їх рівню розвитку;
- яскрава наочність сприяє проведенню гри;
- ігровий і цікавий матеріал має бути різноманітний, мати тісний зв'язок з матеріалом, що вивчається, по темі.

В учбовій і позаурочній діяльності в початковій школі ефективні ігри розвиваючого характеру. Дитина розкриває себе і робить перші кроки до встановлення взаємин з педагогом і однолітками саме у грі; закріплює норми спілкування в колективі; граючи, дитина вступає у світ людських дій і стосунків, набуває необхідні знання, уміння і навички.

Гра на уроці може виконувати певні функції:

1. Виховати у школяра уміння вчитися, а не лише освоювати конкретні учбові уміння;
2. Школяр повинен усвідомлювати, що заняття – це навчання, а не гра в школу;

Учитель розуміючи, які функції повинна виконувати гра в шкільному навчанні, може перевірити, чи вдало він використовував гру на уроці в тому або іншому конкретному випадку.

Гра повинна сприяти вільному розвитку особистості дитини в цілому, збагачувати її внутрішній світ, визначати напрям її інтересів.

В сенсорному розвитку учнів гра відіграє неоцінну роль. Вона сприяє розвитку спостережливості, творчих здібностей, винахідливості, самоствердження, наполегливості, прагнення до успіху. Гра має особливу роль і полягає в можливості безболісного переходу дитини з ігрової в навчальну діяльність, що і є провідним завданням початкового етапу навчання.

Ігри і цікавість дає учителеві можливість не лише по-новому піднести наукові знання, але і значно розширити засоби для формування і розвитку представлень і понять учнів про ті або інші природні явища, розвитку у учнів інтересу до вивчення природознавства. Дітям в захоплюючій, яскравій, ігровій формі дається можливість засвоювати новий матеріал, збагачувати раніше отримані знання. Захоплення учнів, підштовхування до пошукової діяльності, ставлення мети перед собою вирішувати проблемну ситуацію, знаходити самостійне рішення допомагають саме уроки з використанням ігор. Систематичне включення цікавого матеріалу в уроки, допомагає не лише збагатити, різноманітнити навчально-виховний процес, але і примушує дітей по-іншому поглянути на навколишній світ.

Удосконалення професійних якостей вчителя повинна бути розробка, організація і проведення ігор. Педагог набуває додатковий запас нових знань; уміння планувати передбачувані в грі дії; розподіляти в часі психічне навантаження, зв'язане з сюжетом гри в процесі розробки і проведення ігор на уроках. Тим самим система розвиваючого навчання, прийнята конкретним педагогом, збагачена власними ідеями і новоутвореннями в різних областях і, зокрема, в області ігрової діяльності, удосконалюють особу самого педагога.